

**БЕМ Н.В.,
кандидат історичних наук,
доцент**

*Національний авіаційний
університет*

Тема опору українського селянства політиці сталінського керівництва в аграрному секторі не нова. Українські історики зверталися до цієї проблеми, досліджуючи основні модернізаційні процеси 20-30-х років ХХ ст., утвердження сталінської системи, причини голодомору 1932-1933 рр. Активні форми опору українського селянства примусовій колективізації розглянуті в публікаціях С.Кульчицького, М.Безотосного, В.Васильєва, О.Ганжі, Л.Гриневич¹.

Цікавила ця тема і представників світової радянології. Варто відзначити, що радянологи здебільшого зосереджувалися на вивченні загальносоюзної проблематики, не заглиблюючись у специфіку процесів, що відбувалися в окремих регіонах СРСР. Характерні в цьому плані монографії М.Левіна, К.Маннінга, А.Граціозі². У працях, присвячених питанням української історії, заявлена тема, за браком джерел, не знайшла повного висвітлення. Проте, опубліковані останнім часом документи ОДПУ показують, що ці дані далеко неповні.

Спираючись на досягнення попередніх

**УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО
ЗИМОЮ-НАВЕСНІ
1930 РОКУ –
МАСШТАБИ
ОПОРУ ПОЛІТИЦІ
СТАЛІНСЬКОГО
КЕРІВНИЦТВА**

дослідників, нещодавно опубліковані документальні збірники, архівні дані авторка поставила за мету проаналізувати та висвітлити справжні масштаби сплеску політичної активності українського селянства зимою-навесні 1930 року.

Найактуальнішим завданням для партії та держави листопадовий пленум ЦК ВКП(б) 1929 р. визнав суцільну колективізацію та, для вирішення питань в аграрному секторі, утворив комісію на чолі з наркомом земельних справ СРСР Я.Яковлевим. Результатом її роботи стала постанова ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 р. "Про темпи колективізації та заходи допомоги колгоспному будівництву", якою вимагалось завершити колективізацію в УСРР восени 1931 р., а в крайньому разі – навесні 1932 р.

За постановою Політбюро ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 р. "Про заходи щодо ліквідації куркульських господарств", з України передбачалося вислати 30-35 тис. чол., а 15 тис. чол. запроторити до концтаборів³.

Генеральний секретар ЦК КП(б)У С.Косіор звернувся до місцевих парторганізацій із таким закликом: "У теперішній ситуації ЦК КП(б)У вважає своєчасним і правильним висунути гасло: степ має бути цілком колективізований під час весняної посівної кампанії, а всю Україну слід колективізувати загалом восени 1930 року"⁴. Районні власті, також намагаючись вислужитися, готові були ще скоротити ці строки.

До середняків, які становили основну масу селянства і не бажали йти до колгоспів, застосовувалися погрози, залякування та примус, що надзвичайно негативно позначилося на їхньому морально-психологічному стані. У поданні прокурора Коростенської округи Химіча голові окружного виконкому Зіненку від 23 березня 1930 р. було наведено низку фактів, свідчивших про те, що селян залякували, відбирали посівматеріал, чинили свавілля. Мешканці с. Невгоди Овруцького району скаржилися прокуророві на те, що представник райвиконкому Шадура та голова сільради Советін, намагаючись "загнати" всіх у колгосп, заявляли: "Трактор буде "пропускатися" через садиби, хати позносять і всю худобу зженуть до купи"⁵.

Оскільки селяни без ентузіазму ставилися до колективізації, Й.Сталін висунув на порядок денний неіснуючу проблему "ліквідації куркульта як класу". Вже 29 січня від імені секретаря ЦК КП(б)У П.Любченка була надіслана телеграма до всіх окружних парткомів з вимогами: "Розгорніть кампанію з ліквідації куркуля як класу... Всю кампанію проводьте під гаслом подальшого розгортання колективізації"⁶.

Вирішенням того, хто куркуль, а хто – ні, зазвичай займалися "трійки", до кожної з яких входив представник ДПУ, голова сільської ради та партійний секретар. У визначенні приналежності до "куркулів" "трійки" у значній мірі керувалися не стільки майновим станом селянської родини, скільки її політичною налаштованістю, ставленням до за-

ходів режиму на селі. Селянин П.Кривінько з с. Вільшанка Лубенського району скаржився окружній контрольній комісії робітничо-селянської інспекції, що його занесли до списків на розкуркулення за критичні висловлювання на адресу місцевих керівників, тоді як він батракував з 12 років⁷. Часто свою роль відігравали заздрість, інтриги, особисті антипатії.

В архівних документах автором було виявлено чимало прикладів того, як здійснювалась експропріація на селі. У похід на "куркуля як клас" нерідко виступали сільські "активісти" та колгоспники, які допомагали складати списки на вислання та розкуркулення, брали участь у відвертому грабуванні односельців. М.Шпиталь з с. Циблі Переяславського району згадувала: "Пам'ятаю, як розкуркулювали хазяїнів-гречкосіїв і все звозили, а потім, де краще, самі забирали, а гірше продавали на торгах – аукціонах. Забирали хазяїв і відправляли на Соловки, і звідти ні один не повернувся. Їхніх дітей викидали сонних на сніг, як цуценят, а хати забирали"⁸.

Перша хвиля розкуркулення, що тривала з другої половини січня до початку березня 1930 р., охопила 309 районів України. Станом на 10 березня було експропрійовано майно 61 тис. 887 господарств, тобто 2,5%⁹.

Шаленими темпами проводилась і насильницька колективізація, названа в офіційних документах "колгоспним рухом". У доповіді на XI з'їзді КП(б)У С. Косіор з гордістю сповістив, що якщо на 20 січня 1930 року тільки 15,4% селянських господарств республіки було колективізовано, то менш ніж через півтора місяця – 1 березня 1930 р. таких господарств стало 62,8%¹⁰.

До окружних партійних комітетів з місць надходили телефонограми, в яких спішно звітувалося про "повну перемогу" колгоспного ладу. 5 лютого 1930 р. до Бердичівського окружного надійшли телефонограми із сіл Козятин, Плисківка, Уланів, Чуднів. З Уланова рапортували: "Суцільною колективізацією охоплено 38 сіл. Неколективізованих сіл немає"¹¹.

Реакцією селян на експропріацію заможного прошарку селянства, жахливі перспективи, постійну загрозу з боку держави було так зване "саморозкуркулення" частини сільського населення. Вони змушені були вирішувати проблему виживання своєї родини та свого власного, поповнюючи ряди робітничого класу. Селяни кидали своє господарство та, таємно покидаючи власні домівки, шукали кращої долі. Уповноважений ЦК КП(б)У І.Кулик 16 січня 1930 р. в листі з Маріуполя відзначав, що селяни округи тікають до міст Сталіно та Маріуполя, і "станції просто затоплені майном куркулів". У документі наводилися факти, коли 60 родин Володарського району виїхали невідомо куди, а у Будионівському районі вночі зник цілий хутір із 18 сімей¹². За спробу втекти І.Кулик "радив" владним структурам накладати на селян, крім

конфіскації майна, грошові штрафи. Завзято втілюючи в життя "лінію партії", уповноважений писав: "На мою думку, слід узагалі заборонити виїзд куркулям без спеціального дозволу, а коли вони за дозволом звертатимуться, то треба з них постягати все, що тільки можливо..."¹³.

У довідці Інформаційного відділу ОДПУ від 1 лютого 1930 р. говорилося, що "охоплене панікою куркульство" Миколаївської, Сумської, Артемівської, Уманської та інших округ "квапливо ліквідує свої господарства, розпродавши та винищуючи живий і мертвий сільськогосподарський реманент... та відмовляючись від своїх земельних наділів"¹⁴.

Подекуди заможні хазяї навіть не намагалися опиратися неминучій експропріації їхнього майна. Вдаючись до "саморозкуркулення" та запобігаючи заходам влади проти них, такі селяни сподівалися зберегти бодай особисту свободу й уникнути депортації на Північ. Про подібні факти інформувалося в бюлетені (січень-лютий 1930 р.) Наркомзему УСРР: "Глитаї намагається йти на "саморозкуркулення" і подекуди, скориставшись з несвідомості місцевих організацій, робить це успішно для себе. Ось, приміром, на Дніпропетровщині у с. Мусянкове Котівського району глитаї, передчуваючи, що прийшов їх останній час, ухвалили "подарувати" СОЗові 2 вітряки"¹⁵. Такі акції центральні установи засуджували, рішуче вимагаючи від місцевих організацій викривати "глитайські махінації", адже режим старанно наставляв бідняків проти заможної верстви селян і подібні діяння не вписувалися в образ куркуля як "кровопивці" та "шкуродера".

Одним з найнегідніших засобів більшовиків, за допомогою яких у селянському середовищі розпалювалась боротьба з "класовим ворогом", було "зречення" своїх родичів-куркулів. Це був черговий злочин існуючого режиму, адже в селянській свідомості руйнувались одвічні моральні принципи поваги до сусідів та родичів. Подібні заяви, що, вочевидь, люди робили вимушено, широко рекламувалися центральною та місцевою пресою: "Я, громадянка хутора Могильного Помокельської сільради Гальчукова К. (бувша Гресь), зрікаюся свого чоловіка – куркуля Греся Г.М. і назавжди рву з ним стосунки"¹⁶.

Щоб розколоти село, до справи розкуркулення особливо намагалися залучити бідняків і наймитів, комітети незаможних селян. До початку березня 1930 р. комнезами в УСРР створили 7762 наймитсько-бідняцькі групи сприяння колективізації, за участю яких було організовано понад 4 тис. артільей і ТСОЗів¹⁷.

Подекуди дії сільських активістів були необдуманими та безглуздими, проте вони занадто поспішали виконувати вказівки начальників. Мешканці с. Новгородка Новгородківського району на Зінов'ївщині скаржилися, що під час наступу на куркуля "забирали все до нитки", напівроздягнутих людей виганяли в двір, сусідам "пропонували" їх у хати не пу-

скати, погрожуючи, що в противному разі їм буде "така сама шана"¹⁸. У с. Федорівка Нововодолазького району Харківської округи питання про розкуркулення розглядали на загальних зборах бідноти, середняків і членів колгоспу. Наступного дня біля сільради зібралося близько 400 чоловік на 155 підводах, усі разом із прапорами рушили до куркульських хат. Загальна маса людей була надзвичайно захоплена цією подією, 6 родин куркулів переселили до однієї хати. Опис майна проводили відповідні комісії, з 3-4 осіб кожна, й тут же голова передавав список майна до артлі¹⁹.

Незважаючи на всі спроби режиму зіштовхнути селян між собою, значна частина незаможників ставилася до агітаційних заходів представників влади стримано, непривітно та, нерідко, критично. В архівних документах авторкою знайдено значно більше фактів, коли селяни ставали на бік знедолених.

9 березня 1930 р. В.Балицький телеграфував до ОДПУ Г.Ягоді, що в с.Бориспіль Березанського району Київської округи спостерігався випадок протидії з боку селян заходам влади щодо куркулів. Активістів, які з'явилися виселяти заможних, зустрів натовп селян, що заповнив їхні подвір'я. Це стало суттєвою перешкодою запланованим діям, було побито кілька комсомольців та влаштовано мітинг протесту²⁰. Документи зафіксували випадки, коли селяни чи не "всім миром" ставали на захист розорених односельців. Так, 28 липня 1930 р. Шишацька районна комісія Полтавської округи розглядала клопотання 83-х громадян с. Матяшівка про повернення майна розкуркуленому Білоброву Петру Гнатовичу²¹.

Підсумок "роботи по виселенню куркульства" зафіксувала доповідна записка ДПУ УСРР від 25 березня 1930 р. до Г.Ягоди: "Виселення проведено з 29 округ України та охопило 19531 куркульське господарство загальної кількістю в 92 970 чол., з них 32 054 – дітей"²². Висланні з рідних місць десятків тисяч людей, серед яких було чимало безвинних дітей та літніх селян, безперечно позначилося на психологічному стані українського суспільства. Траплялося, що з боку бідняцького активу вчувалися злостиві вигуки, проте основна маса селян співчувала односельцям, що зазнали репресій, і не підтримувала заходи радянської влади. "Попри негативний психоментальний досвід братовбивчих громадянських воєн та наполегливі старання більшовицької влади "прищепити" населенню основи нової, "класової моралі", процес руйнування системи загальнолюдських цінностей не зайшов настільки далеко, щоб радикально вплинути на традиційне світосприйняття основної маси людей"²³.

Отже, перший етап насильницької колективізації та розкуркулення викликав сплеск негативних політичних настроїв на селі. Численні огляди політичного стану округів УСРР (за даними ДПУ) документально свідчили про зростання незадоволення селян, яке знаходило відбиток у негатив-

них виступах на зборах, розповсюдженні листівок, спрямованих проти примусової колективізації, насильницьких хлібозаготівель і подібних дій влади, зростанні терористичних актів та масових виступів селян.

У довідці Інформаційного відділу ОДПУ від 31 січня 1930 р. йшлося про "посилання антиколгоспної діяльності куркульства". На зборах селян домінували виступи про те, що "система колективізації значно гірше, ніж кріпосне право", "хто піде в колектив, той буде працювати так само, як за часів кріпосного права"²⁴. Подібні промови, відзначалося в довідці, були підмічені в усіх округах України. Мешканець с. Майдан-Куриловецький Літинського району Вінницької округи говорив: "Ви думаєте, що вони, зруйнувавши 2-3 куркульських господарства, цим обмежаться?... Ви помиляєтеся. Всі селяни – маленькі капіталісти, прийде черга – і ваші господарства буде знищено". Інший селянин міркував: "Колективізація – це чахотка, перша стадія цієї хвороби – СОЗ, друга – артіль і третя стадія, після якої наступає смерть, – комуна"²⁵. У цьому ж документі вказувалося, що тільки за перші 20 днів січня було виявлено 49 листівок, здебільшого в Чернігівській, Кременчуцькій округах.

Нерідко під час загальних зборів і сходів виголошувалися відверто антирадянські промови, які знаходили підтримку та схвальний гомін більшості присутніх.

Негативні настрої селянства виразно проявлялися в численних листах, що надходили до радянських та партійних органів, газет і безпосередньо Й.Сталіну, М.Калініну, Г.Петровському. Більшість цих заяв та скарг поверталася на місце. Так, голові Полтавського окружного виконкому 14 серпня 1930 р. надійшло розпорядження перевірити 83 скарги в справах розкуркулення, колективізації та хлібозаготівель, що надійшли до приймальної голови ВУЦВКу²⁶. Здебільшого звернення були сповнені розпачу та надії. Із "проханням про помилування" від імені 4 дітей та своєї хворої матері зверталася до Г.Петровського Ганна Степаненко з с. Козельщина Бригадирівського району Кременчуцької округи. Її аргументи були такими: "У ті часи, коли батько був куркулем, то нам було від п'яти років і менше, так що ми не зазнали тих куркульських розкошів, які зазнали діти інших куркулів, бо ми самі працювали увесь час на полі і добували собі шматок хліба..."²⁷. Зимою та весною 1930 р. з усіх регіонів більшовицької держави, у тому числі й з України, на ім'я Сталіна поступило близько 50 тисяч листів, а до Калініна письмово звернулося 85 тисяч громадян²⁸.

Формування радикальних настроїв у селах починалося із появою чуток, роль яких у селянському товаристві була надзвичайно великою внаслідок традиційної прихильності його до усних форм поширення інформації. Так, у березні 1930 р. в Конопотській окрузі розповсюджувалися чутки про повстання по всій Україні, а також про захоплення

Києва поляками²⁹. На Дніпропетровщині поширювалися розголоси, що "вже знімають дзвони в селах і будуть робити з них гроші"³⁰.

На тлі свідомих, стійких, негативних стосовно влади масових умонастроїв і формувалися передумови відкритих радикальних виявів протесту. Непокірні селяни били тривогу, закликаючи всіх хліборобів чинити опір насильству радянської влади. Агітаційні прокламації, листівки, відозви поширювалися селами України. У Велико-Олександрівському районі Херсонської округи були розклеєні рукописні прокламації такого змісту: "О, люди-люди – небораки. Нашо здалися вам колгоспи й комуністи? Ви ж таки люди, а не собаки"³¹.

Суцільна колективізація та політика "ліквідації куркуля як класу" викликала на селі бурю гніву. Особливого поширення набули так звані "бабині бунти" – повстання жінок, які вимагали повернення відібраної власності. Це засвідчують, зокрема, інформаційні повідомлення ДПУ УСРР про хід колективізації в Україні на початку 1930 р., що за підписом В.Балицького надходили до Москви. У доповідній записці про політичне становище на селі у зв'язку з політикою "ліквідації куркуля як класу" за період з 20 січня по 12 лютого 1930 р. В.Балицький повідомляв, що в січні відбулося 37 масових виступів селян, в яких взяли участь 12 тис. чоловік, на 9 лютого 1930 р. заарештовано 11865 чоловік, у відповідь на політику "розкуркулення" селянами було здійснено 49 терористичних актів³².

Надзвичайна ситуація склалася в Шепетівській окрузі. Приводом для виступу селян стало закриття церкви в Плужному 13 лютого 1930 р. Плужнянський священик Войко Оверко та його прибічники об'їхали навколишні села, закликаючи виступити на захист храму. Церкву селянам вдалося відстояти, тож 20 лютого на вдячному богослужінні з нагоди відвоювання церкви було понад 1500 чоловік з 9 сіл. Потім селяни зібралися на площі, зажадавши повернення насіння, реманенту, худоби і припинення колективізації. Натовп кинувся розбирати усупільнене зерно та реманент, їх дії призупинило лише застосування зброї. 23 лютого – подібні хвилювання в селах Хотень, М'якоти, Добрин, 24 лютого – Велика Радогощ, Шекеринці, Коритне, Велика Гнійниця, Війтівці, Івківці, Борисів³³.

27 лютого 1930 р. С.Косіору надійшла така телеграма: "У Шепетівці рухом охоплено 22 села. Особливо активні прикордонні села. Основне гасло: "Геть колективізацію". В окремих випадках: "Геть радянську владу". Активні дії виявляються в розгромі суспільних складів, сільрад, побитті комуністів і спробах обеззброїти міліцію і прикордонників. Партійно-громадський актив деяких сіл пішов у підпілля"³⁴.

Керівництво України оцінило ситуацію як надзвичайно складну. На залізничний вузол Козятин, що недалеко від Шепетівки, терміново прибув голова ДПУ України В.Балицький. За його наказом сюди були стяг-

нуті війська ДПУ. 1 березня 1930 р. В.Балицький передавав "по проводу" в Харків своїм заступникам К.Карлсону та І.Леплевському, що рух, який виник у Плужанах, перекинувся на сусідній Ляховецький район. Хвилювання та виступи були зафіксовані також в Аннопільському, Полонському, Теофіпільському, Чуднівському районах³⁵. У Полонському районі з 27 населених пунктів антиколгоспними заворушеннями було охоплено 24 села, Ляховецькому – 19 сіл, Антонінському – 25 сіл, Аннопільському – 22 села, Грицівському – 18 сіл³⁶. Щоб подолати цей вибух селянської непокори, органи ДПУ в першу чергу намагалися "зняти" активістів, які користувалися авторитетом і довірою селян. На 4 березня 1930 р. в селах Шепетівської округи було заарештовано 427 "підбурювачів і контрреволюційного елемента", з них у Плужнянському районі – 149, в Ізяславському – 30. За соціальним станом заарештовані поділялись на куркулів – 154, середняків – 218, бідняків – 38, інших – 12, представників духовенства – 5. На кінець березня кількість заарештованих становила понад 2 тисячі³⁷. Ці дані виразно демонструють, що під час селянських виступів активну, провідну роль поряд із заможними селянами відіграло середняцтво та біднота.

Ця теза підтверджується й наступним документом. У доповідній записці Дзержинського райпарткому від 13 березня 1930 р., адресованій Волинському окружному відділу ДПУ, про політичний стан Миропільського "куща" повідомлялося, що під час заворушень у селах Дертки, Кам'янка, Миропіль, Булдиців, Врублівка антирадянський актив складався із середняків і бідняків. Надзвичайно енергійно діяли і жінки, 12 найбільш впливових селянок було заарештовано³⁸.

Усього з кінця лютого 1930 р. хвилюваннями в Україні були охоплені 11 прикордонних округ: Шепетівська, Бердичівська, Волинська, Коростенська, Тульчинська, Могилів-Подільська, Проскурівська, Вінницька, Одеська і Молдавська АСРР.

Великого розмаху хвилювання набули в Бердичівській окрузі. Закриття церков у цій місцевості було останньою краплею, що перепополнила чашу терпіння. У Любарському районі хвилювання охопили 12 сіл. 7 березня 1930 р. сількор Ю.Барчук з с. Сальниця Уланівського району описав ті події так: "Місто Любар повстало перше, за ним Овратин, Ститківці, Бичева, Березівка, Браталів, Волиця, Мотрунки, Молочки, Носівки, Мар'янівка, Мазепинці, Гнатівка, Нова Сулківка та багато інших сіл. Селяни захопили у колгоспах коней, озброїлися різною зброєю: вилами, мисливськими рушницями та обрізами, а деякі гвинтівками, – й почали убивати комсомольців, партійців та інший актив"³⁹.

Напруження на селі зростало, болісні переміни в житті селян призвели до справжньої війни хліборобського люду проти влади. Й.Сталін визнав за потрібне відступитися й у статті "Запаморочення від успіхів"

"...оголосив свій експеримент з комунізацією селянства лівацьким пере-
крученням лінії партії, звинувативши в цьому місцевих працівників"⁴⁰.
Вже 14 березня 1930 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову "Про боротьбу з
викривленнями партлінії в колгоспному русі", за якою місцеві партор-
ганізації мали відмовитися від адміністративного тиску на селян при ут-
воренні колгоспів.

Але спинити потужну хвилю селянського гніву було непросто. У Туль-
чинській окрузі проти влади піднявся практично кожен район. 19 берез-
ня секретар Тульчинського окружного парткому Оскерко доповідав у
центр, що відносно спокійними на той час залишилися тільки три райо-
ни: Тульчинський, в якому хвилювання спостерігалися у 2 селах; Лади-
жинський – у 3 селах та Шпиківський – у 2 селах. Із 278 сіл волинки
зафіксовані у 148. Розгромлено та ліквідовано 62 сільради. З них знову
обрано 12. У 8 селах після розгону активу зареєстровані вибори стар-
шин. Особливістю актів непокори була їхня масовість. З юрби лунали
такі гасла: "Геть радянську владу!"; "Царя!"; "Дайте іншу державу!"; "За
самостійну Україну!". Побито 65 активістів, спалено майно 9 кол-
госпних господарств та 18 активістів, 45 колгоспів розгромлено,
усупільнений реманент і худоба передано куркулям. Зафіксовано 8 ви-
падків збройних зіткнень із представниками влади в селах Горячківка,
Вільшанка, Баланівка та інших. Розгнівані селяни вимагали: вирішити
питання про владу; повернути заможним селянам майно; звільнити за-
арештованих куркулів і політичних в'язнів; ліквідувати колгоспи; вида-
ти активістів-колгоспників, партійців, комсомольців⁴¹.

Архіви зберегли розповіді самих селян про події на Тульчинщині. Чер-
воноармієць артполку 75 стрілецької дивізії Розний одержав листа від
родичів, в якому йшлося: "...А зараз великий бунт, розбирають, хто що
дав у СОЗ. Стратівський колектив збунтувався, вбили голову сільради і
двох комсомольців. І так увесь Бершадський район, і не тільки Бер-
шадський, а кругом бунти"⁴².

Подіями в Україні, зокрема в Тульчинській окрузі, "опікувався" сам
Й.Сталін. 19 березня 1930 р. В.Балицький зі станції Зятківці направив
С.Косіору телеграму. Наведемо з неї фрагмент: "Сталін пропонує вжити
більш рішучих заходів щодо Тульчинської округи, а також будь-яких
нових хвилювань, і вказав на те, щоб я не промови виголошував, а діяв
рішучіше"⁴³.

У с. Шляхове Тальнівського району Уманської округи рішення кол-
госпного активу – розпочати 15 березня успільнення коней, селяни
сприйняли неспокійно. У призначений день жінки юрбою йшли до
сільської ради, біля якої виник стихійний мітинг. До них приєдналися
близько 50 жінок, які прибули із Червоного висілку. Згодом почали роз-
бирати колгоспний реманент⁴⁴.

Уповноважений ЦК КП(б)У Бравін у детальному листі до Л.Картвелішвілі констатував панування в Кам'янець-Подільській окрузі масових антиколгоспних настроїв, що вилилися в активний рух за вихід із колгоспів, заклики розбирати усупільнений насінневий фонд, реманент, худобу. Серед частини активу спостерігалися безпорадність, розгубленість і навіть паніка, неспроможність мобілізуватися на подолання кризи. При будь-якому ускладненні на селі, доповідав Бравін, місцеві посадові працівники, у тому числі направлені з районів, зазвичай рятувалися втечею. Іноді селяни громили суспільні стайні, комори. 20 березня 1930 р. у с. Нестерівка Дунаївецького району під час заворушення було побито секретаря районного парткому, голову райвиконкому, начальника районної міліції, голову колгоспу; всіх їх "уполонили" за умови звільнити, як тільки відпустять заарештованих куркулів. На "угамування пристрастей" до села був направлений загін ДПУ⁴⁵.

15 березня 1930 р. заступник наркому фінансів Яцевський у листі Ковалю для передачі секретареві ЦК КП(б)У схвильовано розповідав про події на Коростенщині. У с. Нові Вороб'ї Малинського району хвилювання почалися під час відводу землі для колгоспу. Зібрався натовп з 300 жінок. Вони вийшли в поле, побили членів земельної комісії, агронома та землеміра, поламали приладдя. Ватажки захопили заложниками декількох активістів, вимагаючи звільнення всіх заарештованих органами ДПУ односельців. Яцевський зазначав, що за місяць до цих подій назване село урочисто ухвалило постанову про суцільну колективізацію, проте, попри цей факт, на середину березня з 600 колективізованих дворів у списку залишилося 70. В окрузі було зафіксовано близько десяти сіл, де почалася подібна колотнеча. Щоб придушити бунтівні настрої, заступник наркому фінансів "порекомендував" ужити таких заходів: "Рішуче розв'язати в цих селах активність радянських елементів, не обмежуючи їх лише законними методами боротьби: хай б'ють, заарештовують, палять, тероризують і таке інше організаторів волинок"⁴⁶.

Під час заворушення 2-3 березня в с. Ряске Нехворощанського району Полтавської округи в роз'яреному натовпі чулися заклики: "Треба всіх комуністів перебити, досить вони нашої крові попили"⁴⁷.

Зимою-навесні 1930 р. повстаннями була охоплена майже вся територія України. У період з 20 лютого до 2 квітня 1930 р. в 41 окрузі республіки було зафіксовано 1716 масових виступів селян, у тому числі в Бердичівській окрузі – 130, Вінницькій – 68, Дніпропетровській – 81, Київській – 62, Криворізькій – 44, Одеській – 48, Прилуцькій – 107, Тульчинській – 146, Шепетівській – 251.

Таким чином, наприкінці 1929 – на початку 1930 рр. вирувала справжня війна селян проти влади. Це були здебільшого стихійні виступи трудящого селянства, які прагнули помститися за знущання та насил-

ля, брутально порушені права, відібране майно, худобу, реманент, нажиті багаторічною сумлінною працею. Важливу роль в антиколгоспних виступах відігравали жінки, тому нерідко масові виступи проходили перш за все як "жіночі бунти" чи "жіночі демонстрації". Усього в 1930 р. відбулося 4098 масових і групових виступів селян, серед них – 3208 зі встановленою кількістю учасників, а це 956 тис. 587 чоловік!⁴⁸

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – К.: Альтернативи, 1999; Безотосний М.Т. Україна в добу сталінщини: історія опору. – К., 2002; Васильев В. Крестьянские восстания на Украине. 1929-1930 годы // Свободная мысль. – 1992. – №9. – С.70-78; Ганжа О.І. Опір селян становленню тоталітарного режиму в УСРР. – К., 1996. – 42 с.; Гриневиц Л.В. Сталінська "революція згори" та голод 1933 р. як фактори політизації української спільноти // УІЖ. – 2003. – №5. – С.50-64.
- ² Levin M. Russian Peasants and Soviet Power: A Study of Collectivization. – London, 1968; Manning Clarence A. Ukraine under the Soviets. – N.Y.: Bookman associates, 1953; Graziosi, Andrea. The Great Soviet Peasant War: Bolsheviks and peasants, 1917 – 1933. – Cambr., Mass., 1996.
- ³ Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. 1927 – 1939. В 5-ти тт. – Т.2 – М.: РОССПЭН, 2000. – С.127.
- ⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.3142. – Арк.10.
- ⁵ Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. Р-327. – Оп.1. – Спр.347. – Арк.20.
- ⁶ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.3142. – Арк.165.
- ⁷ Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. Р-2083. – Оп.1. – Спр.406. – Арк.8.
- ⁸ Голодовка: 1932-1923 роки на Переяславщині: Свідчення / Упоряд.: Ю.А.Авраменко, В.М.Гнатюк. – Переяслав-Хмельницький – Київ – Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 2000. – С.142.
- ⁹ Кульчицький С.В. Україна між двома війнами... – С.149.
- ¹⁰ Комуністична партія України: з'їзди і конференції / Кер. авт. кол. В.Ф. Солдатенко. – К.: Україна, 1991. – С. 138.
- ¹¹ ДАЖО. – Ф. П-88. – Оп.1. – Спр. 197. – Арк.203.
- ¹² ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.3144. – Арк. 4-5.
- ¹³ Там само. – Арк.5.
- ¹⁴ Трагедия советской деревни... – Т.2 – С.161.
- ¹⁵ Розкуркулення в УСРР // УІЖ. – 1992. – №4. – С.82.
- ¹⁶ Голодовка: 1932-1923 роки на Переяславщині ... – С.29.
- ¹⁷ Рибалка І.К. Сталінщина й розселяння країни // УІЖ. – 1989. – №10. – С.19.

- 18 ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.3107. – Арк.21.
 19 Там само. – Арк.2.
 20 Там само. – Спр.3154. – Арк.7.
 21 ДАПО. – Ф. Р-363. – Оп.4. – Спр.28. – Арк.190.
 22 Трагедия советской деревни... – Т.2 – С.337.
 23 Гриневич Л.В. Червона армія і українське суспільство під час кампанії ліквідації куркульства як класу (зима – весна 1920 р.): Історичний аналіз соціальної психології та поведінки // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип.7: Спеціальний. – С.291.
 24 Трагедия советской деревни... – Т.2 – С.156.
 25 Там само.
 26 ДАПО. – Ф. Р-363. – Оп.1. – Спр.311. – Арк.7-8.
 27 Там само. – Арк.112.
 28 Ивницкий Н.А. "Даешь коллективизацию!" Революционное переустройство векового уклада на селе // Молодой коммунист. – 1988. – №4. – С.81.
 29 ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.3165. – Арк.10.
 30 Державний архів Дніпропетровської області – Ф.7. – Оп.1. – Спр.1624. – Арк.2.
 31 ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.3105. – Арк.28.
 32 Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК – ГПУ – НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К.: Абрис, 1997. – С.38.
 33 Назаренко Є.Д. "Волинки" 1930 р.// Велика Волинь: Минуле й сучасність: Матеріали міжнародної наукової краєзнавчої конференції. – Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка. – 1994. – С.162.
 34 ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.3154. – Арк.23.
 35 Там само – Арк.24.
 36 Мініскевич Л.Л. Антиколгоспні заворушення 1930 року серед національних меншин Поділля // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К.: Рідний край, 1999. – Вип.7. – С.288.
 37 Назаренко Є.Д. "Волинки" 1930 р... – С.163.
 38 ДАЖО. – Ф. П-85. – Оп.1. – Спр.611. – Арк.18
 39 ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.3108. – Арк.26.
 40 Голод 1932 – 1933 років в Україні: причини та наслідки. – К.: Наукова думка, 2003. – С.373.
 41 ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.3092. – Арк.35.
 42 ДАПО. – Ф. П-6. – Оп.1. – Спр.56. – Арк.56.
 43 ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.3154. – Арк.11.
 44 Там само – Спр.3092. – Арк.35.
 45 Там само. – Спр.3144. – Арк.21
 46 Там само. – Арк.12-13.
 47 ДАПО. – Ф. П-4. – Оп.1. – Спр.85. – Арк.3.
 48 Трагедия советской деревни... – Т.2 – С.802.

Надійшла до редакції 05.07.2004